

М. П.

В соборі Інвалідів

Тут тишина царить у повному величчі —
Померше віджива, мов син Землі Антей —
Статуї, шоломи, борців німі обличча
Здається в бій ідуть, — зникає мавзолей.

І линуть полки в даль — на склони Дольомітів,
Вірлиним летом мчать в країну пірамід
Над Ніля береги у край старинних мітів,
Де вічність гомонить акордами століть.

З небесних просторів крізь хрусталу баню
Диск соняшний влива голубую блакить,
То грає сявом на шоломах в заранні —
Нагадує обоз і бойовий намет.

Ростислав Єндик

Регіт Арідника

I.

Гей, щож то за краса Красноіля. Розляглося село над річками, над їх зеленими беріжками, ґрунями обвилося, лісами закосичилося, царинками усміхнулося. Потoki шепотом-шелестом пригадують давнoзабуте, верхи шумами-думами перекидуються, а Синиці свистом-посвистом фівкають і на когось кличуть, викрикають.

З Широкого викочується соняшне ядро і ласкаво гладить Магурки; вони усміхаються, кивають привітно зеленими крисанями і жартом переморгуються з Широким. А Широке хмуриться, чорніє і зганяє зі своїх плечей сонце, що сіло на нього, а золотити його не хоче. Добродушне сонце зсувається і відходить, а на пращання розгладжує брови розгніваному Плаєві, пригладжує розвихрене волосся і він зі сорому червоніє, рум'яніється.

Міняються світла, тіні, півтіні, повітря міниться шовкотканими пружками і на золотих струнах гомонить...

— Не вслухуйся в ці голоси, бо в пошумах верхів і в повистах Синиць почувеш не буйнодзвінний голос Довбуша, що юнацьких легінів до себе кличе, але стогони ранених гір.

— Не віриш?

— Слухай!

II.

Сонце конало закриване густими мраками і темрявою ночі, останніми зусиллями викидало з себе недавно ще

смертоносні для ночі стріли, що палючими снопами розсипувалися у просторах. Та сила його ослабала з кожною хвилиною і соняшний вогонь замінювався в холоднаве світло, що не відалося в бурунні мраки, які зліталися з усіх сторін, щоби його задусити, а тільки золотило їх. Вал за валом насувалися мраки на сонце і обливали його кровю. Роздоптуючи перші ряди своїх пробоевиків, другі та треті, темнава сила мрак затоплювала сонце у безмежних кривавих морях, щораз густішою заслоною омотувала його, щораз грізніше збирала в могутньому напруженні розчухрані брови. В останніх судорогах задрожало сонце, побіліло душене чорнотою, і згасло.

Зареготалася темінь довгим спазматичним сміхом від заходу на північ, війнула полум'ям із зашкірених зубів і вмовкла, розкинувши кадовб по склепінні неба й опустивши волохаті кінцівки по небосклонах, неначеби перемога знесила її.

Насувалася ніч з кривавим ковніром на заході.

З переляком розглядалися довкола себе розміряні смереки, глухли дзвіночки розсипані по барвистих полонинах, насторожилися гуки потоків і річок. Повітря кам'яніло зловіщою непорушністю, вагітне жахливими несподіванками.

Тишина. Природа слухає з запертим віддихом. Тиша. Ша...

На далекій півночі забовванів хребет велитенської звірюки і сховався за обрієм. Звірюка блиснула вузькою щілиною ока, ліниво клацнула рідкими клеваками та широко позіхнула.

І знову тишина. Природа слухає з запертим віддихом. Тиша. Ша...

Незабаром друга потвора замайоріла на обрії, стрясла шкурою, блиснула кривими кливаками і глухо забурмотіла.

І крилата потвора за потворою, звірюка за звірюкою підносили кудлаті голови у своїх північних леговищах, вилізали на небо і пожирали розкрівавленого велита та розтирالی його своїми чорними клубами мов млинськими каміннями на ніщо. Повітря стало густе і чорне мов смола, що булькотить і клекотить та горючими шматками розприскується з відкритого казана.

Це потвори розпочали свій танок, опираючись на грудях гір.

Зойкнуло самотнє Сокільське і протяжним свистом попрохало помочі в Писаного Каменя, в Лелькова і в Скупови.

Рятуї, — пронеслося долиною Білої Ріки, Річок і загубилося в Пробійній.

І знову тишина. Природа вслухується з запертим віддихом. Тиша. Ша...

І той вітрець, що перед хвилиною, скрившись за Груником, легенько віддихав, нараз завертівся в дикому аркані на місці, зірвався з землі, відбився від верхів і вдарив у темні неба та клубовище потвор розбив, розтер, розігнав і відслоненому небу післав жагучий привіт.

Заклубилися потвори і гаркнули на зірки. В потоках води втопили вітер, одним помахом зжерли зірнички, а потім самі спустилися на верхи і їх поперевертали, переміщували, вирівнювали.

Рятуї — застогнали Біла Кобила, Великий і Малий Погар та Магура і, вирвавши кількасот смerek, перекинули їх через Кринти мов великанську розсипану китицю, прохаючи помочі в Чорногорі і приносячи їй дар.

Зникали верхи за верхами, топилися долини за долинами, роздушувані страшними стопами потвор. Тільки Говірля, Петрос і Мунчел, взнісши гордо свої широкі чола, дерли шпичцями волохаті лаби на шматки і кидали їх поза себе.

Злісно заскавуліли ранені потвори і з усієї сили наперли на чорногорські верхи. Мов велитенським кресалом черкнувби хто об чорний кремій, так сипнули вони на гори градом іскор і небо запалили. Страшений грохіт потряс підніжжам, розколов небо надвое і розкотився на північ і полудне, схід і захід. В розколеному небі розпукувалися серед розшалілих гуків креміні за кременями, кам'яними ріками спливали на обочі Чорногір та стирали їх сірі гребені. Всі дикі потвори збиралися в одно місце, дикими вигуками до нього накликувалися, в боротьбі з Чорногорами напружувалися, крилами їх розшарпували, дзьобами заклюовували і як Говірля, Петрос, Мунчел і Піп Іван знеможені лягли, з усієї сили кинулися в Несамовите Озеро і пірнули в ньому на дно.

Чорт за чортом, щезник за щезником, плили в божевільному поспіху темними підземними ріками, густими мов деготь морями, одну землю за другою минаючи, до Тридев'ятої Землі прямуючи, в котрій Арідник, найстарший Сатана, що чортює над чортами і щезниками, очікує кожного року своїх підвладних зі звітом.

І вже видається Земля мов невеличкий колачик з малесенькою діркою посередині, що розлігся на безмежних морях, а чорти за чортами, щезники за щезниками далше плывуть і Тридев'ятої Землі навіть не бачать. Розпінені ріки з лоскотом прориваються в щораз більші глибини, уносячи з собою всіх огидних ворогів світу, що товпляться, одні на других налягають, щоби приспійшити свій хід.

Пливуть вони, плывуть, плывуть, аж нарешті перестали води грати і вже своїми силами допливають чорти і щезники до Тридев'ятої Землі, до самого Преспода. Чорні слизькі

скали взносяться від самого берега в безмежній висоті в гору, а гостра ринь покриває їх вершки. Ніде ні одної живої деревинки, лише темні потайники видихають зі своїх пащек страх. Плтаються потайники, перехрещуються між собою мов розкинені нитки розкуйодженого клубка. На мокрих скелях розсілося охляле козлонове плем'я, мов гидкою рухливою веретою їх вкрило та ніодин із щезників не має відваги всунутися під скелю, що мов одноокий велит присліпкувато глядить на них.

По дорозі знемігся старий чорт і всі чекають на нього, коли він вирине з горішних вод. Врешті почав лізти по розораних скелях кривоногий чортяка, смішно штульгикаючи на ногах та, не глянувши навіть на змучену ватагу, даліше продирався крізь навислі камінюки, що боронили входу в дикі потайники, і незабаром пірнув у розжертому гирлі скелі. Печеру за печерою минав, зігнувшись вдвоє — низькими норами просмикувався, каміння собою обтовкав, аж вкінці прибув до стіни, що нею замикався потайник. Тут він спинився і вклонився три рази перед темнотою. На покарбованій могутніми зломами стіні висів Арідник, прикований великанськими обручами за шию, залізними ланцюхами за руки і ноги. Цап'ячі лаби не дотикали грузької ріни. Він висів на ланцах, викривлений в напнятий лук.

— Привіт тобі, володарю Преспода, Тридевятої Землі і вожде всіх сил могутніх.

Мовчки дивиться Арідник на свого старшину, не глянувши на всіх інших, що мов сарана всі закутки вкрили, переняті страхом навіть перед Закутим; шукає радісної вістки в очах свого заступника. Але даремно. Потусклі очі мовчать.

— Ходять ще колядники по білих пляях Гуцульщини?
 — Ходять ще колядники, — глухо промовив чорт.
 — Пишуть ще писанки гуцули?
 — Пишуть ще писанки, — винувато видусив з горла.
 — Горить ще Свята Вічна Ватра Гуцульщини?
 — Горить ще ватра... — простогнував найстарший на землі чорт і закрив очі червоними повіками.

Заскреготів зубами Арідник, в колесо зігнувся, натягаючи ланцюхи, іскрами сипнув з розгніваних очей.

— Кожного року, — заревів з болю, — повторюються витерті слова, й ані одної вістки не принесете, щоб радість потрясла Пресподом. І так минають століття за століттями і тисячоліття за тисячоліттями пливуть.

Мовчки стояли похнюплені чорти і не мали відваги глянути в заіскрені очі вожда.

Старий чорт почав.

— Сталевими зубами розточує час усі народи, розкидує і вимішує раси, теребить племена, лише Гуцульщина

стоїть неначе камяна. Змінюються володарі світів, гинуть і розгнивають їх підвладні, тільки гуцульські мольфарі так само як перед віками збирають на високих полонинах чародійне зілля, тільки гуцули так само виробляють товсті будзи, складають співанки й успішно бороняться перед злом.

— Певно, як ви непотріби, швендяєтеся бездільно по горах і лишили їх їхнім опікунчим богам. Хто з вас у минулому році розпочав був відкриту боротьбу з тим царством світла? Хто намагався вбити споконвічного сторожа Святої Ватри? Ваші очі посліпли, ваші вуха поглухли.

З гурту висунувся молодий, моторний щезник і пискливо заговорив:

— Нашому кривундрі маємо за це подякувати, що ми з грізних сил перемінилися в уяві гуцулів у жалюгідні і смішні істоти. Вже майже ніхто нас не боїться, вже майже ніхто нас не ненавидить і хіба яка розізлена старуха прикличе нас на поміч.

— Не я цьому винен, — боронився нападений, — а дух, що з гомоном трембіти розкочується по верхах і просвічує плаї між гуцульськими родами, розсвареними непамятними звадами.

Щож я цьому винен, що дух гуцульського Велита, що закував тебе, Аріднику, перед віками в цьому Пресподі, оживає в кожній дитині з її першим віддыхом і оживляє її на ціле життя?

— Не я, а ти завинив. Нащож ти визивав Велита до боротьби і після його перемоги дався закувати і страшними клятвами заморозити?

Навіщо ти дав цим, гуцульському племені предивну багатирську силу, що відсвіжує його кожне покоління оповіданнями при вечірній ватрі про силу їх давніх родів, про побіди Велитів, про діличну путерію, яка є приспана в котромусь із них? Ці перекази роблять кожного з них Велитом, кожне покоління відмолоджують і кожне з них готове станути до нової боротьби, якби його предків не торкнулася тисячолітня бувальщина.

— Бачиш, до чого ти договорився. Мене обвинувачуєш у своєму безділлі за мою сміливість! Я рушійний завжди був і завжди шукав боротьби з тим, — хто виростав мені понад голову, а ти хіба шукаєш природнього загину нащадків Велитів на переломі вічності.

— Не висмівай, Аріднику, природніх законів, бо вони рядять і богами й чортами. Чому ти у своїй злості не видиш, що кров гуцулів ми запорошили вже тепер гниллю і її поволі розкладаємо? Чому не зиркнеш на врожайні долини, покриті кублами наших помічників? Чому не доглянеш курних гуцульських димарок, що мов ластів'ячі

гнізда поприліплювалися до обочей гір і кожної хвилини можуть зсунутися у пропасть?

— Я виджу це все, та хибну дорогу ти вибрав. Розгниває гуцульська кров, звивають собі гуцули на скальних зломах гнізда, але не ластівячі, тільки вірлині, з котрих одного світанку ринуть не у пропасть, лише на ваші голови і голови ваших помічників та заклують вас своїми гострими дзюбатими бартками, бо кров стародавніх родів лишилася чиста як була передтим.

— Ми робимо, що в нашій силі, але гуцульського духа ніяк не можемо зломити, — оправдувався заступник А-рідника.

— Ти добре підмітив той подих старовини, що леготом випещує кожне нове покоління, — продовжував далі А-рідник. — У споконвіку він родився і з ним я ставав також до боротьби. Шож, гуцульський Велик побідив мене та закрив іменем Вічної Ватри. І від того часу ви не посунулися до перемоги ні на пядь. Я, А-рідник, завжди вам повторяв: Вічну Ватру конечно треба загасити, бо з неї випливає вся життетворча сила гуцулів. Чомуж ви її досі не загасили? Чому ви її сторожа не задусили? Гуцульська погорда пражить вас колючими батогами, а ви скамяніли у скалах, заснідили в болотах.

— Чиж знаєте ви принайменше, де горить Вічна Ватра?

— Про це мало хто знає, навіть із найбільше втаємничених гуцулів. Та цього їм і не треба знати, бо кожному з них уділюється вона невидимим полум'ям до його серця, розширює його, кров гуками гонить.

— Я завжди радив, — вмшався до розмови молодий щезник, — щоби за помічників узяти людей з долів, з їх вогнем і залізом.

— Вилізьте і ви зі своїх болот, ударними ровтами впадьте на гуцульські карки, Вічну Ватру заплюйте, згасіть. Перед нами високе завдання запанувати над світом! Колиж його можна буде сповнити, як ви навіть Гуцульщину, серце світу, не можете опанувати і її кров затамувати? Колиж мої окови опадуть при вашому безділлі і безсиллі?

І став А-рідник витися у своїх могутніх кайданах, лютий рев мов лоскіт скель видирався з його розпащеного гирла, уста щезників замкнув, їх усіх у дрожання кинув і десь глухим рокотанням у бездонних потайниках загубився. Наточена піна цілими клубами розпирскувалася з його пащі, щезників прикривала і собою купала.

Молодий щезник відізався знову:

— Кожного року складаємо тобі, вожде, звідомлення з цілої нашої праці, а ти завжди тільки про Вічну Ватру

питаєш. Чому ж не вислухаєш, що в інших країнах ми зробили?

— Бо визволитися сам хочу, а моя воля чи неволя залежить від ударів серця світу. Згасить Вічну Ватру, розкуйте мої ланцюхи, а тоді сама робота попливе, що коштує тепер велитенських зусиль. Не драпанням у нешкідливі для життя місця, але ударами в серце випробовуйте свої сили. Якщо ви його переможете, все інше згине від самого жаху, як мене розкутого почує земля на своїй шкурі.

— Щож маєм робити, щоби Вічну Ватру загаси? Хіба від гражди до гражди ходити, весь гуцульський рід губити, щоби між ними і сторожів Вічної Ватри, нащадків Велитів здусити.

— На полудневий схід пріться у своїх прямуваннях і між головицями Білої Ріки і Білої Річки Вічної Ватри шукайте, на долах, знайдіть собі помічників та цілого племені не зачіпайте, бо збудите прямого нащадка Велитів, що десь на полонині при роботі нудьгує і своєї власної сили не знає, не чує.

— Ходіть, робіть, але одного не забувайте: зближається переломова хвилина, коли клятьба лишиться вічною і тоді вже ніяка сила її не зломить і я назавжди лишуся в кайданах. Та заки це станеться, я кину і на вас клятьбу, щоби вас загнати у Преспід і тішигися туг вашим товариством.

Заступник Арідника зверещав:

— Вічна Ватра мусить згаснути, а приказ Вождя най висить над нашими головами. Хай гонить нас батогом і заохочує до діла: за визволення Вождя, за нас усіх, на наше панування над світом.

Преспід став випорожнюватися, а Арідник утішився сильною постановою щезників і своїм реготом товаришив їм далеко поза Тридев'яту Землю.

III.

Ой, тай пловиж ударили в Краснолілі тієї ночі, коли згинув Василь Мартишук-Кринтів, най бог криє. Зіграли потоки, розпінилися Річки, розкисли болота в жолобах, що кроку не можна було зробити. І хоч який він досвідчений був, а таки втопився у трясовищі. Не було на це ніякого ратунку. На очах людей поринав шух за шухом, якби його щось зі споду тягнуло. Ледви відтягли Юру, його сина, що рвався з грузького берега, щоби дедика ратувати. Та як тут ратувати, як навіть голови зпоза гнилого шувару за хвилину вже не було видно, а тільки глухий голос було чути, як щось Юрі наказував, говорив.

— Що?

— Невідомо.

— Шезники зацягли, — переконано говорили в селі. Всі свідки того страшного випадку присягали, що чули бісівський регіт у болоті і в довколичних лісах.

— Ой, біда нас буде шукати, як вже причка навіть мольфареві сталася, — ворожили старі діди. — Таж Мартишук таку путерію мав, що дотепер ніщо до нього приступу не мало. Ой, біда буде, біда!

І дійсно нещастя зловилося родини Мартишуків. З туги за чоловіком переставилася і Параска Мартишучка, а Юра, чотирнадцятьлітній хлопець, лишився сиротою. Найблищий сусід, бездітний дід, взяв його за годованця до своєї хати.

Та хоч старенький дід сокотив новоприбраного сина як ока в голові, Юра не знаходив спокою на новій батьківщині. Вдумувався в уривані слова покійного дедика, старався їх зрозуміти та ніяк не міг. Неясна сила тягнула його до власної хати. І прийде він, бувало, на власне обійстя, оглядає хату, нишпорить по кутах, розкопує попід підвалинами, заглядає під дах. І нічого не знаходить.

Нераз говорить голосно до себе, здивований своєю цілоденною роботою: чого я шукаю? Нічого я сам не поставив, не загубив, дедик великих гараздів не мав, щоби їх аж закопувати, а мене гейби щось заставляло до роботи. Навіщо я зроблюю собі руки по лікті?

Сумний і розчарований вертався назад до своїх прибраних родичів, а за якийсь час знову йому туск серце стискав і він знову, підбадьорений незрозумілою силою шукав чогось коло опущеної хати.

Найчастіше приставав коло одвірка, на котрому був вирізьблений хрест із рівними, але прямозаломаними при кінці раменами так, що один кінець другого доганяв. Хоч розглядався за таким знаком на інших хатах, ніде його не знаходив.

Що він має значити? — роздумує Юра, стоячи коло нього.

Почорнілий зі старости, ковбок давав підставу догадуватися, що його впущено у стіну, бо хоч як старо виглядала хата, він видавався ще старшим.

Хто його приніс і тут впустив? Звідки приніс? — Таємниця.

Чому дедик про цей знак ніколи не говорив? А може? Таж перед смертю з усієї сили намагався щось сказати, заки вона розчавила його гливкою стопою. Що хотів дедик сказати? Знову — таємниця.

І чого хоче той безглуздний крик душі, що жене до опущеної хати шукати невідомого?

Безглуздний?! — Немає відповіді.

Шукає Юра відповіді на свої питання у прибраних родичів.

— Чи не моглиби ви розказати, що про мого покійного дедика? Як він жив, що робив і що розказував про себе? Як я пригадую собі його, гейби мрака мені очі прикривала.

— Небагато про нього і можна сказати, — відізвся дід із печі. — Жив, як і кожний з нас, стародавніх гуцульських звичаїв строго придержувався, але що робив поза простою роботою — важко сказати. А мусів щось робити, бо завжди задуманий ходив. Хоч багачем не був, то велико стояв у людей. Щось такого було в його поставі, що як десь показався, — зараз люди йому дорогу робили. Найбільші дуки його перші поздоровляли, хоч він цього не забагав.

— А чи відходив він часто від хати?

— Хіба під рокові свята пропадав десь на цілі тижні. Переказували люди, що стрічали його під Марішевською, то на Лудовій, то коло Стога. Найбільше його в Чівчині стрічали, як ходив між скелями. Певно чорногорського зілля шукав, бо примівник з нього був перший між мольфарами.

— А ви певно памятаєте ще мого діда Петра та його цілу родину, — допитувався далі зацікавлений Юра. Мені навіть баба Катерина розказували, що дедик їй про це оповідав.

— Ая, — з бабами бесіду тримав! Видиш, рід Мартишуків якийсь чудатий.

Відколи я памятаю, завжди родився лише один син. Твій дід був одинак, дедя одинак і ти також. Але певно, що цілий рід є один із найстарших. Видно те, було й по твою дедикові: що то за кучері мав красні, який хід рівний, яку поставу бутну і певну!

Та Юрі це нецікаве, він питається про свої таємниці:

— А що значить той закривлений хрест коло дверей?

— Не знаю. Раз хтось запитався дедика, а той відповів із усміхом, що він так зі старости перекривився. Але зараз потім споважнів і не говорив нічого більше.

— А чому ніхто собі таких хрестів не робить?

— Та це нікому й на гадку не припливе. Та навіщо? Незрозумілого ніхто не робить, а хто його зрозуміє?

Незадоволений Юра з розмови з дідом і загадує сам розкрити таємниці, що не дають йому спокою. Яким способом? Таж на Івана, на Купала папороть цвіте, а хто її цвіт зірве, — перед тим всі таємниці отвираються: про що пташки співають, як трава росте, в котрих місцях скарби горять і чистяться.

Нікому про це не говорить Юра ні слова, мовчки рахує дні, коли сонце підійметься якнайвище і передодень Івана надійде, а тимчасом ніби ненароком розпитується у знайомих, де найбільше папороті росте.

— Над головицею Білої Річки я найбільше надibuвав, — каже Іван Жикалюк, що вертав саме з полонини.

Там я ключів до своїх таємниць буду шукати, — подумав Юра і на три дні перед Іваном Купалом, прилучився до гурту людей, що йшли у Скупову, по бриндю.

Ще сонце не заходило, а Юра вже розглянув добре чагарник, в якому йому доведеться ночувати. І дійсно Іван Жикалюк не прибріхував: товсті корчі папороті засіяли густо цілий лісок зеленими погарами, аж радісно стало Юрі. Радісно? І радісно і страшно. Папоротин цвіт і чортівські збитки обертом перемішувалися в голові Юри. Але вертатися не буде.

Серед найгустішої папороті, вигідно розсівся Юра й очікував її розцвіту та наїзду чортів, що прийдуть видурювати цвітку від нього, щоби він не став великим мольфарем.

Сонце капнуло за гори, сумерк підкрився з темних пропастей в чагарник і прислонив очі Юрі. Разом із сумерком приповз сон і Юра так захотів спати, аж страх.

От уже щезник насилає сон, щоби я проспав північну годину, — подумав Юра. Певно і Микулі Малишові спати хотілося, як він по цвіт вийшов, щоби зробитися мольфарем. І зробився. І я зоблюся.

Протирає очі Юра своїми дрібними п'ястучками, але це мало що помагає. Що протре одне око, друге лише скліпає й само затулюється. Сон за плечима сховався і від Юри не відступає.

Хіба патичками попідпираю повіки, — подумав хитро Юра.

Вилонив два патички, підпер ними повіки і вдивляється в найбільший корч папороті, на котрому цвіт, горицвіт розцвістися має.

Вдивляється Юра в корч і чує, що щезники темними могутніми постатями оточують його мов перстеном. Та він не підводить голови, десь навіть остраху в нього нема, тільки ті очі, ах ті очі печуть, патички вгризаються в м'яке тіло, а сон зза плечей лагідною долонею повіки гладить. Поволеньки зсунулися патички зпід очей, легенько зтулилися повіки і хлопець неvirазно пробурмотівши кілька слів простягнувся, осунувшись у пухку траву.

Смереки опустили віття додолу, святойванські мушки засвітилися в повітрі, папороть затріпотіла шелестливими листками. В чагарнику сів спочивати спокій.

Нараз з далини перелякав тишу ночі горластий рик розлогорогого оленя, що розломлюючи корчі продирався до водопою. Шум корчів розбудив Юру, і він зі здивуванням розглянувся довкола себе, стріпуючи сон із повік.

Цвіт папороті, — прорізала думка свідомість й очі загоріли.

Всі корчі папороті довкола нього розцвілися вогнистими цвітками, а обабіч цілими оберемками. Кинув оком Юра даліше, а щезників ціла хмара. Отут таки над ним нагнувся страшенно огидний щезник із двома великими рогами на лобі, трохи даліше другий з косматою бородою, а побіч нього третій, як смерека: на одній нозі стоїть він у шпічастій шапці, а ще даліше, ой леле, ціла тьма. І всі вони присуваються, до нього нагинаються, горицвіти, папороті розкидують у повітря, аби тільки подальше нього. І то мовчки, тільки пащеки викривили.

Отой щезник зірвав цвіт йому зпід ніг.

Мое щастя вкрав — мигнула думка. Хоче встати — ані руш. Хоче простягнути руку — мов камяна, тільки жижки скачуть.

— Гай! — прорвалося несамовитим криком із горла Юри, — і вже на ногах, і вже повні жмені горицвітів, і вже пігнав долину.

А за ним шум, а за ним крик, а за ним гармідер. Всі чорти внялися і йому дорогу забігти хочуть. Та цвіт уже його боронить. Не зближаються до нього, тільки разом із ним біжать навперейми високі, як смереки. А до них долучуються по дорозі ще інші і свищуть, вівкають, гукають: віддай цвіт, віддай цвіт.

Та Юра не слухає, щораз дужче біжить, і хоч у грудях порожнеча грає, в душі — буйна радість і певність перемоги.

Вже лише кілька щезників по боках, ще лише два, один. Ого, вже всіх перебіг, тільки різкий свист щезників за ним: фі-і-і-і-в-в-в. Аж фоя сиплется зі смerek.

Ліс скінчився, Юра вибіг на полонину і пігнав даліше. З розмаху налетів на якогось маленького чортика, що лежав на землі. Цей розлючений вхопив Юру за ноги і кинув у пропасть.

Розтиснув Юра п'ястуки, хапаючись повітря, а горицвіти так і понеслися вгору, а він сам скотився в долину стрімголов. Надбережні корчі стримали розгін знепритомнілого вже хлопця, а зеленастий мох простягнув м'яккі, шовкові обійми.

Юра без більшого пошкодження спочив на березі глибокого потоку.

IV.

Вже золотисті зірки на небі гасилися, як хлопець прочунився і пошкандибав додому, легко дотикаючи свої костомахи та клянучи щезників, що такі відібрали в нього його майбутнє мольфарське знаття.

Іде Юра й розглядається. Довкола споконвічні смереки підперли небо, старезний лім хрускотить під ногами, а недалеко розляглася страшна скала, над цілим яром нависла, неначеби доступ до чогось замикала.

З цікавістю розглядає Юра скалу, подмокує зі здивування устами і наткнувся ненадійно на широку щілину, що розколола її надвое.

Хоч випустив я горицвіт зі жмені, то хай принайменше подивлюся на цю потайну дорогу, — подумав Юра.

А що, як у скалі то й сидить? То відберу свої цвіти, — підбадьорував себе хлопець і почав співати полонинку:

Грають скрипки, грають дутки, флойири тисові:

Одна любка в Краснолі, друга в Єсинові.

Сіда ріда, сіда тіда, тай дана тай діна,

Кожна любка солоденька йик з молока піна.

Очі мої чорноброві, бідка мені з вами —

Не хочете ночувати одну нічку сами...

Тісно протискається молодяк крізь невеликий отвір, дреться по розсипах та замість до печери увійшов у широкий, отвертий вгорі камінний потайник, котрого сгіни, здавалося, хмари досягали. Іде дальше, потайник то звужується, то розширюється, врешті випровадив Юру на широку царинку. Зпід ніг Юри висмикується ледви слідна стежка, що крізь купки трави продирається до недалекого гаю. До гаю приперлася невеличка хатинка, з котрої викичувався час до часу клубок диму і тоненькою ниткою розтягався в повітрі. Зблизившись до хатини, побачив Юра під нею старезного діда, в котрого борода волочилася по землі, а навислі брови накривали повіки. Старець мовчки дивився на схід сонця і, видавалося, ані гостя не бачив, ані його кроків не чув.

З неясним острахом зближався хлопець до старого діда і зодалік поздоровив його голосно, скидаючи з голови крисаню:

— Миром, дідуню, поздоровляю вас.

Дід, обернувшись повагом, підніс двома пальцями брови знад очей, глянув на Юру й обличчя його помітно прояснилося.

— Благословенний будь, Юро Мартишуків, — теплим голосом промовив.

Юра здивувався.

— Звідки знаєте мене, діду?

— Бо очі свого дедика маєш, а що його вже нема, мусів його заступник до мене прийти.

— Та я не хочачи до вас забрив, — несміливо відізвався Юра.

— Щож ти можеш говорити про свої діла, як не видиш ні того, що перед тобою, ні не розумієш того, що за

тобою. В тебе ще тільки темний гін відзивається і ти наомацки шукаєш ключів до таємниць. Це крик нашої душі, сторожів Гуцульщини, в тобі будиться, щоби ти міг збагнути таємниці дідів.

— Хтож ви є, дідуню, що знаєте мене, дедика і моє шукання?

— Я прадід твій і сторож Вічної Ватри Гуцульщини.

— Вічної Ватри? Чи це може живий вогонь, що його кожної весни викручують на полонині?

— Ні, це Святий Вогонь, що його сам соняшний бог дав у старину нашому родові, що ватажував над гуцулами, щоби хоронити ним перед лихою долею наше плем'я.

І сказав тоді Бог: як довго Вічна Ватра горіти буде, а гуцули будуть писати писанки, так довго ніяка сила їх не зможе ані перемогти, ані зломити.

— А чому дедик не мав ніякої влади над гуцулами? Таж не було в нього ні широких полонин, ні ботеїв овець, ні темних лісів. Щось дуже змаліла сила нашого роду, — з гірким усміхом промовив Юра.

— Ти не вмєш дивитися, — поважно сказав дід. — Сила чоловіка не в писаному ботею, але в його душевній напрузі, що опановує серця других. Твій дедик був сильним, дуже сильним мольфарем і ватажком і до його слова прислухувалося багато гуцулів.

— Чомуж він сидів на своїй гражді і не панував над гуцулами?

— Бо наш рід має стерегти Святу Ватру. Своєю службою він панує над гуцулами, а не багатствами. Зрозумій, що коло тебе діється.

Дивися: на долинах родиться хліб, на крутих кичерах ростуть шумливі ліси — повні бистроногих оленів, ще вище розложилися веселі полонини з чередями маржинки, а найвище простяглися сірі скали з чародійним зіллям. І наш рід ніби найвищі скали, без котрих не булоби і красної Гуцульщини.

Дід замовк, а за хвилину мовчанки продовжав:

— Так, так, ми Чорногори гуцулів, ялові, видається, та кожний гуцул звертає на нас очі; чито блуд його зловиться в непроглядній пільмі долини, чито зморений на постелі недугою шукає ратунку в наших примівках і зіллях, чито ровта сталить топори. Ми нікому не накидуємося, але кожний до нас приходить, бо кожний своє знає і своє розуміє.

Дід не глянув навіть на Юру і увійшов у хороми.

— А що сталосяб, якби так Свяга Ватра згасла?

— Най Бог боронить, — дрозжачим голосом відповів дід. — Якби її не стало, не сталоби і Гуцульщини, тріс-

нулоб серце світу. Але це ніколи не станеться, бо нащ рід вогонь стереже. І ти будеш його стерегти.

— Покажіть мені Святу Ватру, якщо я буду вашим наступником.

— Заки станеш наступником й я допущу тебе перед лице Святої Ватри, мусиш наперед очиститися. Це буде тривати сім днів, бо через сім вод ти мусиш перейти, заки чистим стане твій дух, твоя душа і гвое тіло. В тому часі житимеш у хоромах і слухатимеш моїх наук у глибокій мовчанці.

— Чи Свята Ватра... —

Дід не глянув навіть на Юру і увійшов у хорони. Очищення почалося.

V.

Серед великої світлиці горіла Свята Ватра. Коло неї з просягнутими руками стояв дід, а побіч нього блідий зі зворушення Юра і вслухувався в молитву діда, потихо повторюючи слова:

— Ватро, Свята Ватро, почата в розцвілому сонці, що вогнистим кружком просувається по небі, а запалена в серці світу на Гуцульщині божеськими руками.

— Ватро, гарячко світу, ти проникаєш усе до дна. Вночі мітлестим вогнем обливаєш небо, на землі у твердому кремені криєшся, живим вогнем ховаєшся в деревищі, блудними вогниками танцюючи над озерами, золотими язиками процвітаєш зі скал, сліпучими блискавками колеш повітря.

— Ти гуцульське серце дивними любощами розколюєш, з темних очей молодиць розіскреною пристрастю визираєш, сталевими вістрями з легінських гнівом виприскуєш.

— Твою силу кожний гуцул вичуває чито в розшалілих гуках потоків, чито в подиху лісів, чи в розпаленій маржині.

— Ватро, Свята Ватро. Ти сторож наш від сумерком завитих віків, Ти всіх нас у невгнуте племя еднаєш, нашу роботу просвітлюєш і Ти ведеш нас у будучі віки.

— Ти хоронила і боронила нас досі, бо Ти корінь нашого життя й оклик смерти наших ворогів. Хорони нас і дальше: нас, маржинку нашу і наші верхи гордочолі.

— Борони нас і будь благословенна!

Беручи за руку Юру, дальше промовив сивобородий дід:

— Приводжу перед Тебе нового сторожа, свого помічника й заступника. Очисти його, загартуй серце, просвіти. Так проникни його, як Ти наших предків проникала і перелий у нього спадщину батьків, твоїх сторожів, а молада сила хай прийме її на славу й добро.

Тихий, рівний, мягкошовковий голос переливав дивну силу зі старечих у молодечі груди, поширював їх, вогонь у серці викресував. І вчув Юра, неначеби він розростався, мужнів і доходив своєї сили. Старший на таємницю Гуцульщини, що цілим тягарем лягла на його плечі, вирівнявся Юра на цілий зріст, а його очі зажеврили вогнем Святої Ватри.

Старий сторож відізався:

— Тепер іди, Юро, додому і вертатимеш до мене під старі гуцульські рокові свята. Тоді будемо їх разом опроставжувати і над сивою стариною роздумувати. Як будеш у долинах, слухай отвертими вухами і гляди відкритими очима, приглядайся, чи пізьма палає ще в яких родах, чи вже потахла зовсім.

VI.

Вернувся Юра до гражди діда, в якого був годованцем і пильно заходився коло своєї роботи. Старий опікун таки доглянув душевну переміну, що наступила в Юри, чито міркуючи з очей, що дивним вогнем вигравали, чито з тихої задуми, що з неї не виринав молодик. З нескриваним подивом глядів старий дід на Юру, а одного разу отак відізався до нього:

— Юро, дитино моя срібна та дорога, не можеш ти вже в мене сидіти як годованець, як мій прибраний син. До великих діл ти призначений, дивним вогнем горить твоє око. Вертайся назад до своєї хаги, і там очікуй своєї години.

Юра пробував переконувати опікуна, але це не вдалося йому. Сам відчував, що всі статки, які він досі стеріг і пильно-пильненько коло них ходив, якісь чужі йому стали. Заходячися коло роботи, що її всежтаки з рук не випускав, почував Юра нудьгу, яку розвівав самотою.

І стариня йому якась дальша стала. Він любив дальше і діда і бабу, але якось вже інакше.

Чимжеж вони є для мене? — думає нераз молодик. — Такими самими гуцулами, як усі інші, що я їх так дуже кохаю.

Чемність Юри старий зрозумів посвому.

— Іди, Юро, а про харч і майно не журися. Іду будемо тобі посилати д'хаги, а майно я вже тобі відказав. Наглядай лише час від часу за парубком і дівкою, щоби не пленталися поза себе.

VII.

Юра вернувся до своєї власної хати і надходив деколи до опікуна, який, як виявилось, сам добре доглядав і паруб-

ка і дівку так, що і маржина вчас була напоєна і видоєна, і сіна впорядку викошувані.

В короткому часі завважив Юра, що поведінка старого діда неначеби уділилася всім довколичним сусідам, а навіть і подальшим гуцулам. Щоправда, він не помагав їм, ніякого зілля їм не давав, а всежтаки він відчув, що держить гуцулів у своїх руках і може їх провадити.

Сам собі здивувався, як він міг вгамувати пізьму двох первих братів, яких бартки повисли над головами і врубувалися в тіло, мов у пень.

— Миром вам, браття, — поздоровив Юра озвірілих легінів.

Піднесені топори застигли в повітрі, — під темним оком Юри вчулися обидва винуватими. Розпалені бійкою лица ще більше запашіли і взаїмні обвинувачення поплили рікою.

Юра не вслухувався довго в те, що кидали на себе кривні верстаки.

— Над лісом вадитесь, бо кепське вам записали у розписі. Яке в тебе господарство, Петрику, таке і в тебе, Іванку. Розв'яжіть темний розпис та оба нарівні вживайте. Один більше від другого не в рубає. А чи не шкода крові, що дармо зрощує трави? Заждіть, недалекий час, коли і без ваших рук будуть її спускати, як воду з озера крізь отворену клявзу.

Гасли гніви і Петро відізався, відвертаючи очі під поглядом Юри:

— Правду Юра каже. Наші діди не вирубали, і ми не зрубаємо ліса. Дай руку, Іванку!

— Поцілуймося, Петрику!

Кривняки стиснули один одному руки і розтиснули пізьму в серці, подякувавши Юрі, весело пішли додому, співаючи:

*Закувала зазуленька
В вершечку високо —
Буковинка сі розбила,
Тепер нам широко.*

Юра подивився у слід за помиреними і втішився своїм ділом. Почав рахувати свої роки: минуло вісімнацять.

Довго провадив своїми очима Юра обох співаків, а як вони скрилися за закрутом, обернувся і пішов плаєм до гори. Нараз шибла йому думка в голові.

Як легіні сходили мирно долів, дивно уложилися їх бартки, сперті на плечах. Нагадували таємничий знак знад одвірка його хати. Сторож Святої Ватри вияснивав йому, недавно, що цей знак приносить щастя і відзначає найсильніших мольфарів зі стародавніх родів.

Пригадуючи собі уложення барток, котрих вістря були

звернені в той самий бік, доповнював Юра вияснення старого діда.

Зломаний хрест, це знак спільної згоди. Від непамятних часів доховався він у нас і щастя нам приносить, якщо вістря барток звернені у взаїмних перегонах. Ломаний хрест, знак злагоди і війни.

Юра пустився бігцем за легінями, що розкотистим співом едналися зі собою. Завернув обох до своєї хати і там, показуючи на таємничий знак і їх бартки, довго розказував їм про злагоду і пізьму, що еднеа і розділюе гуцульські роди.

Мовчки слухали легіні слів, що розкривали їм таємниці стародавніх часів — і стали невідлучними товаришами Юри.

VIII.

Гуцульщина живе по свому. Твердо вкопалися гори в землю і хто зможе їх рушити? — думав неедин, а по короткій задумі кидав знову оком за якоюсь біланею, якої дзвінок замовк у густому малиннику, або сумовито приспівував:

*Ой, Господи милосердний,
Ти, боже, божечку,
Йикас туга май велика
На моім сердечку.*

І дальше кожний жив по свому: не шукаючи нікого і не признаючи нічого.

З Кут вийшов кіньми Петришко додому і зараз таки прийшов до Юри, в котрого вже застав свого побратима Івана.

— Біда нам, братчики.

— Не перестрашуй, — відізався Іван, — але скажи, що сталося.

— За Сокільськими я найшов чужий ходак. Пхаються вже шарапатки в гори. Подорозі говорив мені Дмитро Дідушків, що видів з ґруня, як чорна хмара розділилася на Устеріках і частина пішла вгору Білою Рікою, а частина завершила в Річки.

Юрі пригадалися довгі святочні розмови з дідом, сторожем Святої Ватри; пригадав собі і про намагання Аридика, що нетерпеливо очікуе потахнення Святої Ватри. Наплив на Білу Ріку і Білу Річку, між котрими горіла Свята Ватра, дивним острахом наповнили його серце.

Він подумав: певний знак, що хочуть Святу Вагру згасити, щоби серце Гуцульщини перестало битися.

— Вийди, Іванку, і запали віху на осторогу всім.

За хвилину жмути соломи зашипіли високо в повітрі, іскрами розсипалися і потахли.

На тлі темного неба зарисувалися знову притаєною силою верхи. За хвилину на полудневому сході спалахнув вогник, неначеби хто запалив сірник. Спалахнув і згас. Незабаром бухнув кривавочервоний знак вогню і дихнув полумінню до неба. Загоріла Маркова кичеря. За нею мигнув перехрестянський грунь, Скупова, Зміянки і Крипти. Відізвалася Магура, Магурка і подали знак Костричі. Ціла Гуцульщина загоріла, а грунь від груня, гражда від гражди перекликувалися, трембітами порозумівалися:

— В-а-р-ту-у-у-у-й!..

Зложена присяга перед Святою Ватрою мов раненого оленя підірвала Юру і він пігнав на Світлу Царинку до старого сторожа з тривожними вістками.

А тимчасом із болот і запріснілих озер роздалися різкі свисти і темні постаті заповнили долини. Щоби покарати Красноільців і Зеленців за їх буту зухвалу, за владу Арідника.

Не мали часу схреститися бартки в таємничий знак ломаного хреста. Мов сарана обступали темні постаті гражди, витягали людей і витереблювали їх, голими руками брали.

І хату Юри облягла сарана й Івана силою витягнула на подвір'я. Почали питатися, де зник Юра.

— Не знаю, — затято відповів Іван.

— Чекай, зараз знатимеш, — і сильні руки вхопили його і твердими мотузками прикрутили до лавки. В розтягнене тіло посипалися удари.

— Де Юра?

Іван мовчав.

— Де Юра?

Знову мовчанка, а тих, що стояли над ним, заступили свіжі.

І Іван відізався:

— Гей, безувіри, смага би вас втяла. Ото мені відважні! Пес ригавби такими заяцями. Розв'яжи руки, дай сокиру, а тоді — в саме серце. Ще знайдеться в мене вкохана силка, щоби тобі голову розвалити, як грім смереку. Пек тобі та цур. Щезби ти та скамянів. Агій, гьфу тобі в лице, — і з цими словами Іван з усієї сили плюнув в лице старшому.

Тихо стогнало повітря, тільки Іван мовчав.

Під Скуповою грізно розсміялися гуки Річок, а небо заплакало над Іваном сріблитою росаю. Вітер, що присів десь у Сурдуку, свиснув долинами, впився у груди гір і переказав чорногірським верхам про нього: і Говірлі, і Мунчелові, і Скорушному, і Стогові.

IX.

А Юра тимчасом поспішає, і не бачить, що зпід корча піднеслися дві постаті і поповзли зазирцем за ним. Подорозі відлучилася одна і пігнала до невеличкої вагаги, що стояла на сусідньому ґруні, а друга даліше виляса ґадом у траві за Юрою.

І вже минув Юра Лудову, Стефулець, Пнівє, і Гостин. Тоді звернув із плаю і почав продиратися густими хащами. Оглянувшись довкола себе, увійшов у камінний потайник. Глухо загуділи під його стопами камінні плити, та рівночасно Юра вчув, що їх згук закаламучений другим.

Як рись скочив він в найвужчому просмику за камінний залім і як тільки показалася одна постать — важкий топір опустився вділ. Потім у друге, у третє, в четвєрте.

Молодий гуцул залишився сам.

Очікуючи підступу, ще довго ждав Юра під каменем та більше вже ніхто не показався. Заспокоєний хвилинною перемогою, але затрівожений житгям діда і Святою Ватрою, пігнав легінь темними потайниками даліше.

На царинці стялася йому кров у жилах.

З горючої хати вибіг старий дід із залізним кубком, в котрому курилася Свята Ватра. Навздогін за дідом пустилося кілька постагей і кільканацятьома скоками догнали його. Дід, падаючи до землі, висипав грань з кубка й вона запалила сухий шувар.

Відтягаючи трупа з пожару, старалися вирвати з рук діда посудину з жаром. Надаремно. Суха рука наче зрослася з залізом. Хтось бистроумний відтяв руку в сугубі і серед криків товаришів підняв її, щоби віднести до хати і Святу Ватру.

Там серед радісних окликів Свята Ватра загасилася...

Зареготався Арідник у Пресподі і ланцюхи почали звільнювати його зі своїх вікових обіймів. І покотився скажений регіт темними погайниками Преспода, струснув Тридев'яту Землю, відбитою хвилиною помчав по морях, скелі розторощував, бурі зривав, а коли виринув з Несамовитого Озера, виломив стодвацять скель із гребеня Говірлі, з корінем змів ліси у Дзимброні і на роздоріжжах змішався з радісним ревом.

Задрожали перший раз гуцули і розпука шарпнула їх серцями. Мов здеревілий, стояв Юра. Розшалілий танок реготу Арідника схаменував його. Він впав на землю та повзучи серед густої трави, підліз до горючого шувару і запалив від нього наборзі скручений з сухої фої смолоскип, а опісля одним скоком опинився в потайнику .

І нагло вчув Аридник, що кайдани, які розвільнювалися, знову цупко вхопили його у свої могутні кліщі.

Радісний регіт завмер на його здивованій і викривленій пащі.

І гуцули стрепенулися. Вчули, що ще не надходить їм загибля і їх серця взялися знову полум'ям Вічної Ватри.

*Аксель Мунте**
(*Axel Munthe*)

Жінки

Я був відсутний три місяці замість одного. І був певен, що багато з моїх пацієнтів буде триматися мого приятеля доктора Норстрема, який приймав їх підчас моєї відсутности. Але я помилився, бо всі вони повернулися до мене, деяким було краще, деяким гірше, всі говорили дуже гарно про мого колегу але рівнож гарно й про мене. Я ані трохи не турбувався, якби вони залишилися у нього; я мав повні руки праці й знав, що його практика підупадала чим далі тим більше, так що він мусів навіть перебратися з Boulevard Hausmann до простішого помешкання на Rue Pigalle. Норстром був завжди добрим приятелем, він допомагав мені в багатьох скрутних випадках на початку моєї кар'єри, коли я ще стромлявся до хірургії, й завжди охоче ділився з відповідальністю при багатьох моїх дурницях. Я добре памятаю, наприклад, випадок з бароном В. Гадаю, що найкраще булоб оповісти вам цілу подію, щоб ви зрозуміли якою людиною був мій приятель. Барон В., один з найстарших членів шведської колонії, бувши завжди слабкого здоров'я, лікувався у Норстрема вже багато років. Одного дня Норстром по своїй фатальній несміливості запропонував, щоб мене покликали на консультацію. Я припав баронові до впадоби. Нового лікаря завжди вважають добрим лікарем, поки він не довів протилежного. Норстром стояв за невідкличну операцію, я був проти неї. Барон написав мені, що йому вже докучило сумне Норстромове обличчя й просив мене перебрати лікування до своїх рук. Цілком зрозуміло, що я відмовився, але Норстром сам жадав свого відходу, та щоб лікування перебрав я. Загальний стан баронового здоров'я швидко поліпшувався, мені гратувлювали з усіх боків. Через місяць мені стало ясно, що Норстромова діагноза була вірна, але що для операції вже запізно, й людина є страчена. Я написав бароновому небожеві до Стокгольму, щоб приїхав і відвіз дядька вмирати вдома,

* Подані уривки взяті з книги The story of San Michele. Автор (лікар, швед) в раді коротких нарисів переходить своє життя, майстерно включаючи його в вічячу циклічну драму Життя й Смерти. По багатству думок і фактів, по майстерности, з якою показані прості й ясні основи Вічної Долі — книга належить до найкращих витворів сучасного європейського письменства.